

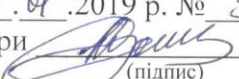
Розробники:

Погребняк Ю.М., старший викладач кафедри фізичної терапії та біокінезіології;
Савченко В.М., доктор медичних наук, професор, зав. кафедри, кафедра фізичної
терапії та біокінезіології.

Викладачі:

Погребняк Ю.М., старший викладач кафедри фізичної терапії та біокінезіології;
Тимчик О.В., доцент кафедри фізичної терапії та біокінезіології.

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри фізичної терапії
та біокінезіології

Протокол від 03.04.2019 р. № 5
Завідувач кафедри (В.М.Савченко)
(підпис)

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої (професійної/наукової)
програми (керівником проектної групи) «Фізична терапія»
03.04.2019 р.

Гарант освітньої (професійної/наукової) програми
(керівник проектної групи) (В.М. Савченко)
(підпис)

Робочу програму перевірено

03.04.2019 р.
Заступник директора/декана (О.С. Комоцька)
(підпис)

Пролонговано :

На 20__/20__ н.р. _____ (_____) . «__» 20__ р., протокол № ____
(підпис) (ПІБ)

На 20__/20__ н.р. _____ (_____) . «__» 20__ р., протокол № ____
(підпис) (ПІБ)

На 20__/20__ н.р. _____ (_____) . «__» 20__ р., протокол № ____
(підпис) (ПІБ)

На 20__/20__ н.р. _____ (_____) . «__» 20__ р., протокол № ____
(підпис) (ПІБ)

На 20__/20__ н.р. _____ (_____) . «__» 20__ р., протокол № ____
(підпис) (ПІБ)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	Денна	Заочна
Вид дисципліни	обов'язкова	
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська	
Загальний обсяг кредитів/годин	3 / 90	
Курс	5	
Семестр	10	
Кількість модулів	3	
Обсяг кредитів	3	
Обсяг годин, в тому числі:	90	
Аудиторні	30	
Модульний контроль	6	
Семестровий контроль	30	
Самостійна робота	24	
Форма семестрового контролю	Екзамен	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета дисципліни – формування цілісного уявлення, системи спеціальних знань про стан здоров'я дітей різного віку та дитячі хвороби.

Завдання дисципліни:

1. (КЗ-1) Здатність до аналізу будови, нормального та індивідуального розвитку людського організму та його рухових функцій.

2. (КЗ-2) Здатність до проведення заходів фізичної терапії, виявлення їх теоретичних та практичних принципів та зв'язку з охороною здоров'я.

3. Надати знання про стан здоров'я та дитячі хвороби з позиції фізичного терапевта.

4. Сформуванню здатності проводити реабілітаційне обстеження та огляд дітей, використовувати сучасні методи дослідження, діагностичні системи для оцінки стану дитини у фізичної терапії, проводити оперативний та поточний контроль стану дитини відповідними засобами та методами.

5. Сформуванню здатності розробляти пацієнт-центричний план фізичної терапії з дитиною, її батьками, членами мультидисциплінарної команди та іншими залученими сторонами при різних захворюваннях дітей.

3. Результати навчання за дисципліною

1. (ПРЗ-1) Здатність пояснити та проаналізувати анатомічну будову та функції людського організму, визначити та описати біологічні, медичні, педагогічні та соціальні аспекти фізичної терапії, застосувати ці знання на практиці.

2. (ПРЗ-2) Здатність визначати та пояснювати потребу в заходах фізичної терапії, їх застосування на практиці.

3. (ПРЗ-3) Здатність застосовувати науково доказові дані у практичній діяльності, здатність знайти, проаналізувати та використовувати необхідну фахову інформацію. Здатність демонструвати розуміння методів дослідження та уміння доповідати у науковому форматі.

4. Знати стан здоров'я, особливості розвитку та хвороби дітей різного віку, при яких застосовується фізична терапія.

5. Знати і вміти використовувати сучасні методи дослідження для оцінки стану дитини, проводити необхідні обстеження у дітей.

6. Вміти розробляти та застосовувати пацієнт-центричний план фізичної терапії з дитиною, її батьками, членами мультидисциплінарної команди та іншими залученими сторонами.

7. Вміти продемонструвати знання й уміння забезпечувати якісне виконання завдань професійної діяльності на основі інструкцій, методичних рекомендацій, встановлених норм, нормативів, технічних умов тощо, уміння вносити рекомендації до введення нових чи зміни існуючих вимог до якості при захворюваннях у дітей.

4. Структура навчальної дисципліни

Тематичний план для денної форми навчання

Назва змістових модулів, тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт					
		Аудиторна:					Самостійна
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні	
Змістовий модуль 1. Загальні питання педіатрії. Питання фізіології дітей раннього і дошкільного віку							
Тема 1. Розвиток педіатрії в Україні. Періоди дитячого віку. Характеристика періодів розвитку дитини.	2	2					
Тема 2. Внутрішньоутробний період розвитку та вплив шкідливих чинників на організм дитини. Спадковість і патологія.	4			2			2
Тема 3. Характеристика доношеної новонародженої дитини. Фізичний та нервово-психічний розвиток дитини. Поняття про спадкові захворювання.	4			2			2
Тема 4. Недоношені діти та діти після	4			2			2

Назва змістових модулів, тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт					
		Аудиторна:					Самостійна
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні	
пологової травми. Причини. Ступені Ознаки.							
Модульний контроль	2						
Разом	16	2		6			6
Змістовий модуль 2. Методи дослідження у педіатрії.							
Тема 5. Методи дослідження дітей різного віку. Загальна характеристика.	4	2					
Тема 6. Клінічні методи дослідження (опитування, огляд, фізикальне обстеження) дітей різного віку. Семіотика основних захворювань.	8	2		2			4
Тема 7. Лабораторні та інструментальні методи дослідження дітей різного віку.	8	2		2			4
Модульний контроль	2						
Разом	20	6		4			8
Змістовий модуль 3. Основні захворювання дітей, що потребують застоскування фізичної терапії							
Тема 8. Хвороби новонароджених, немовлят та дітей раннього віку. Аномалії конституції дітей. Вроджені вади розвитку (вивих стегна, клишоногість, кривошия тощо).	2	2					
Тема 9. Захворювання і травми нервової системи у дітей. Дитячий церебральний параліч. Родовий параліч Дюшена-Ерба. Поліомієліт. Дитячі міопатії.	4			2			2
Тема 10. Захворювання і травми опорно-рухового апарату у дітей. Порушення постави. Сколіоз. Остеохондроз. Черепно-мозкова травма. Рахіт. Плоскостопість. Дисплазії сполучної тканини.	4			2			2
Тема 11. Захворювання органів кровообігу у дітей. Вроджені вади. Ревматизм. Міокардити.	4			2			2
Тема 12. Захворювання органів дихання у	4			2			2

Назва змістових модулів, тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт					
		Аудиторна:					Самостійна
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні	
дітей. Пневмонія. Бронхіальна астма. Бронхіти.							
Тема 13. Захворювання органів травлення у дітей. Гастрити. Виразкова хвороба. Коліти.	4			2			2
Модульний контроль	2						
Разом:	24	2		10			10
Підготовка та проходження контрольних заходів (семестровий контроль)	30						
Усього	90	10	-	20	-	-	24

5. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Загальні питання педіатрії. Питання фізіології дітей раннього і дошкільного віку.

Лекція 1. Розвиток педіатрії в Україні. Періоди дитячого віку. Характеристика періодів розвитку дитини.

Основні питання / ключові слова: Розвиток педіатрії в Україні. Вивчення історичних етапів розвитку педіатрії в Україні необхідно для формування лікаря як фахівця. Знання основних історичних етапів розвитку педіатрії в Україні та діяльності професорів І.В. Троїцького, В.Є. Чернова, М.Д. Пономарьова, В.Ф. Якубовича як організаторів перших педіатричних кафедр в Україні необхідно для розуміння формування педіатрії як науки в Україні. Внесок професорів О.М. Хохол, В.О. Белоусова, Ф.Д. Румянцева, Л.О. Фінкельштейна, О.І. Скроцького, І.М. Руднева, П.М. Гудзенка, В.М. Сидельникова, Б.Я. Резніка, С.І. Ігнатова, В.Д. Чеботарьової та інших розкриває процес становлення вітчизняної клінічної педіатрії. Періоди дитячого віку. Характеристика періодів розвитку дитини.

Педіатрія, як наука. Основні поняття в педіатрії. Періодизація дитячого віку. Фізичний розвиток дітей різного віку. Нормальний розвиток дитини. Загальні методи дослідження в педіатрії.

Практичне заняття 1. Внутрішньоутробний період розвитку та вплив шкідливих чинників на організм дитини. Спадковість і патологія.

Основні питання / ключові слова: Нормальний розвиток дитини. Внутрішньоутробний період розвитку та вплив шкідливих чинників на організм

дитини. Спадковість і патологія. Тератогени. Дайте визначення педіатрії як науки. Назвіть основні етапи (періоди) становлення і розвитку педіатрії в Україні. Назвіть основні напрямки роботи професора І.В. Троїцького. Назвіть основні напрямки роботи професора В.Є. Чернова. Внесок у розвиток педіатрії та акушерства Н.М. Максимовича-Амбодика. Вклад у розвиток педіатрії професора С.Х. Хотовицького.

Внесок професорів О.М. Хохол, В.Д. Чеботарьової та інших в розвиток вітчизняної клінічної педіатрії. 8. Напрямки наукової діяльності професорів В.О. Белоусова, Ф.Д. Румянцева, Л.О. Фінкельштейна, О.І. Скроцького, І.М. Руднева, П.М. Гудзенка, В.М. Сидельникова, Б.Я. Рєзніка, С.І. Ігнатова, їх внесок у розвиток педіатрії.

Вивчення періодизації дитячого віку необхідно для формування лікаря як фахівця. Знання анатомо-фізіологічних особливостей дитячого організму в різні вікові періоди дозволяє визначити механізми росту і розвитку дитини, провідну патологію та підходи до її лікування та профілактики у дітей.

Практичне заняття 2. Характеристика доношеної новонародженої дитини. Фізичний та нервово-психічний розвиток дитини. Поняття про спадкові захворювання.

Основні питання / ключові слова: Анатомо-фізіологічна характеристика недоношених дітей. Родові травми: види, характеристика. Характеристика основних заходів фізичної терапії недоношених дітей та дітей з родовими травмами. Характеристика доношеної новонародженої дитини. Фізичний та нервово-психічний розвиток дитини. Поняття про спадкові захворювання.

Практичне заняття 3. Недоношені діти та діти післяпологової травми. Причини. Ступені. Ознаки.

Основні питання / ключові слова: Характеристика основних заходів фізичної терапії у роботі з недоношеними дітьми та дітьми з пологовими травмами.

Назвіть періоди дитячого віку. Дайте характеристику кожному періоду. Назвіть основні типи росту дитячого організму, дайте характеристику кожному з них. Назвіть особливості антенатального періоду. Які особливості має період новонародженості? Які зміни в організмі дитини виникають у періоді грудного віку? Чим характеризується період молочних зубів, переддотткільний та дошкільний вік? Дайте характеристику періоду отрочества. Які зміни відбуваються у періоді статевого дозрівання? Назвіть основні критичні періоди росту і розвитку дитини. Які особливості мають антенатальний та постнатальний період? Дайте визначення термінам: діагноз, симптом, синдром. Що таке загальний стан хворого? Назвіть Розбір на прикладах та ситуаційних задачах періодизації дитячого віку.

Визначення періоду розвитку та його особливостей у конкретної дитини. . Визначення можливого критичного періоду конкретної дитини. Оцінка загального стану хворої дитини.

Вивчення етапів фізичного розвитку дитини, характерних особливостей кожного вікового періоду є необхідними для адекватної оцінки загального розвитку дитини, діагностики та диференціювання захворювань з метою їх вчасного попередження та адекватного лікування.

Змістовий модуль 2. Методи дослідження у педіатрії.

Лекція 2. Методи дослідження дітей різного віку. Загальна характеристика.

Основні питання / ключові слова: Причини недоношеності; Ознаки недоношених дітей; Причини пологових травм; Форми пологових травм; Особливості фізичної реабілітації дітей з пологовими травмами та недоношених. Анатомо-фізіологічні особливості систем у дітей різного віку. Фізіологічні рефлекси та патологічні новонароджених. Методи дослідження відповідних систем у дитячому віці. Проведення суб'єктивного та об'єктивного обстеження хворого. Особливості обстеження та порівняльна характеристика дітей різних вікових періодів. Суб'єктивні методи обстеження. Дайте визначення об'єктивним методам обстеження.

АНАМНЕЗ.

I. Паспортні дані: прізвище, ім'я, по батькові дитини; дата народження, вік; домашня адреса; яку дитячу установу відвідує дитина; відомості про батьків.

II. Анамнез захворювання.

1. Скарги хворого (або батьків):

2. Перебіг захворювання: час початку захворювання; обставини виникнення захворювання; з яких симптомів почалося захворювання; динаміка симптомів до моменту обстеження; яке лікування отримував хворий (амбулаторне, стаціонарне, санаторно-курортне, дієтотерапія, лікарські препарати, фітотерапія, фізіотерапія, та ін.), його ефективність; відомості щодо інструментальних та лабораторних методів дослідження; при хронічному перебігу захворювання з'ясувати: кратність загострень, динаміку; наявність і ефективність диспансерного спостереження (лікування, обстеження).

III. Алергологічний анамнез.

З'ясувати наявність: харчової алергії (атопічний дерматит, кропив'янка, диспепсичні розлади та ін.); медикаментозної алергії (на які препарати, клінічні прояви); алергічні реакції на щеплення (які саме, клінічні прояви).

ОБ'ЄКТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Огляд.

A. Огляд шкіри тулуба, кінцівок, долонь, підшов, волосистої частини голови; у дітей грудного віку – додатково області заднього проходу, складок за вушними раковинами, на шиї, в пахових западинах, пахової ділянки, на стегнах, в міжпальцевих проміжках: колір шкіри; вираженість венозній мережі (на голові, грудях, животі та ін.); наявність висипань (локалізація, поширеність, симетричність, характеристика морфологічних елементів); у новонароджених дітей - стан пупкової ранки; наявність вроджених вад розвитку (гемангіоми, невуси і ін.); **характер обволосіння:** надлишкове (локальне, поширене); алопеція

(осередкова, дифузна); *стан нігтів*: колір; форма; товщина; наявність деформацій, поперечній покресленій; стан підшкірної жирової клітковини: вираженість; рівномірність розподілу.

Б.Огляд слизових оболонок порожнини рота (губ, щік, ясен, піднебіння, піднебінних мигдалин, піднебінних дужок, задньої стінки глотки, язика), кон'юнктив: колір; вологість; наявність висипань (охарактеризувати морфологічні елементи).

2. Пальпація: товщина шкірної складки; еластичність шкіри; вологість шкіри; температура шкіри;

дослідження дермографізму: вигляд (білий, червоний, змішаний); швидкість появи (у сек.); час исчезновения; розміри (розлитою, нерозлитою); тургор м'яких тканин (на кінцівках); наявність набряків (на ногах, грудині, крижах); наявність ущільнень; товщина підшкірної жирової клітковини (на животі, грудях, спині, кінцівках, особі);

проби на резистентність капілярів: симптом джгута (Кончаловського - Румпель - Леєде); симптом щипка; молоточковий симптом;

Первинні елементи висипу.

Пляма - обмежена ділянка шкіри із забарвленням, але без змін рельєфу червоного кольору, зникає при розтягуванні шкіри і надавлюванні, зникає без сліду. Розміри: до 5 мм – розеола, 5-10 мм – дрібноплямиста, 10-20 мм – крупноплямиста, більш 20 мм – еритема. Виникає при наступних захворюваннях: інфекційні та алергічні захворювання шкіри, дія високих або низьких температур. Вітіліго.

Папула - інфільтративний елемент, який виступає над шкірою має вид конусу, до 20 мм, після себе залишає пігментацію і лущення. Виникає при інфекційних захворюваннях шкіри.

Вузол - аналогічний папулі елемент, але інфільтрат глибше у шкірі, некротизується, після себе залишає виразки, рубці. Характерний для дерматофіброми.

Гноячок - порожнинне напівсферичне утворення, заповрене зелкуватобілим гнійним ексудатом. Виникає при інфекційних захворюваннях шкіри (стафілокок, стрептокок).

Пухирець - обмежене порожнинне, круглої форми, 1-5 мм, сліду не залишає на шкірі, заповнене прозорою, серозною або геморагічною рідиною. Характерне для вірусних захворювань шкіри (герпес, вітряна віспа) екземи.

Булла - обмежене порожнинне, круглої форми, 5мм-15см, сліду не залишає по собі, заповнене прозорою, серозною або геморагічною рідиною. Характерне для акне, імпетиго, фолікуліту.

Волдир (urtika) - набряк сосочкового шару дерми, що не має порожнини, 1-мм-10-20см, блідорожевий, свербить, зникає швидко без сліду. Виникає при кропив'янці, також після укусу комара, оси, тощо.

Вторинні елементи висипу.

Лусочка (squama) - рогова пластинка, схильна до відокремлення внаслідок втрати зв'язку з роговим шаром, до 5 мм. Зустрічається при захворюваннях: псоріаз, м'яка лейкоплакія, ексфолювативний хейліт, іхтіоз.

Корка (crusta) - продукт засихання на шкірі або слизовій оболонці серозного ексудату, гною чи крові. Зустрічається при захворюваннях: імпетиги, інші інфекційні дерматити.

Екскоріація або ерозія (excoriatio, erosio) - поверхневий дефект на рівні сосочкового прошарку, виникає частіше внаслідок розриву пухиря, гноячка або при трофічних порушеннях в епідермісі. Червоний вовчак, червоний плоский лишай, вторичні елементи при інфекційних захворюваннях шкіри

Виразка - глибокий дефект шкіри (дерми, підшкірної жирової клітковини) внаслідок некрозу горбиків, вузлів, пустул, пухлин шкіри. Трофічні виразки, інфекційні захворювання.

Тріщина - дефект шкіри лінійної форми, що виникає внаслідок розриву. виникає після вакцинації, при тривалих запальних інфекціях.

Лімфатична система

1. Огляд: наявність збільшених лімфовузлів (локалізація, симетричність, розміри); зміна шкіри над лімфовузами (почервоніння, набряклість, наявність свищів, рубців).

2. Пальпація.

А. Пальпація периферичних лімфовузлів.

При цьому необхідно дати наступну характеристику по кожній групі лімфовузлів: доступність пальпації; кількість (одиночні, множинні); величина в см.; консистенція (еластичні, щільні); рухливість; відношення до сусідніх лімфовузлів (спаяні один з одним або пальпуються ізольовано); відношення до шкіри і підшкірної основи (спаяні з ними чи ні); хворобливість.

Б. Пальпація мезентеріальних лімфовузлів (верхніх і нижніх).

3. Перкусія. Визначення збільшених внутрішньогрудних лімфовузлів: симптом Кораньє; симптом Аркавіна; симптом Філатова; симптом чаші Філософова.

4. Аускультация.

Визначення збільшених внутрішньогрудних лімфовузлів: симптом д'Еспина; симптом Сміта; симптом де ла-Кампа.

Лекція 3. Клінічні методи дослідження (опитування, огляд, фізикальне обстеження) дітей різного віку. Семіотика основних захворювань.

Основні питання / ключові слова: Клінічні методи дослідження дітей різного віку. Семіотика основних захворювань.

ЛАБОРАТОРНЕ І ІНСТРУМЕНТАЛЬНЕ ОБСТЕЖЕННЯ

Шкіра і підшкірна клітковина

1. Вимірювання товщини шкірної складки калипером.
2. Проба на гідрофільність тканин Мак-Клюра-Олдріча.
3. Шкірні проби – аплікаційні, скарифікаційні, внутрішньошкірні (алергологічні).
4. Біопсія ураженої ділянки шкіри.
5. Дослідження хімічного складу поту.

6. Дослідження мікрофлори морфологічних елементів шкіри, придатків шкіри.

Лімфатична система

1. Пункція лімфовузла.
2. Біопсія лімфовузла.
3. Лімфографія.
4. Ультразвукове дослідження лімфовузлів.
5. Рентгенологічне дослідження внутрішньогрудних лімфовузлів (рентгенографія, томографія).
6. Підрахунок кількості лейкоцитів, визначення лейкоцитарної формули периферичної крові.

7. Дослідження мікрофлори вмісту лімфовузла, що отримується при пункції або відокремлюваного зі свищів.

8. Туберкулінові проби (реакція Манту).

Набір необхідних предметів для догляду за шкірою.

1. Пелюшки (тонкі, теплі).
2. Розпашонки.
3. Дитячі підгузники.
4. Масла.
5. Креми.
6. Мило.
7. Присипки.
8. Миючі засоби.

Лекція 4. Лабораторні та інструментальні методи дослідження дітей різного віку.

Основні питання / ключові слова: Біохімічний аналіз крові. Копрограма.

Копрологічні синдроми:

1. Оральний (неперетравлені залишки їжі).
Причини: неперезована їжа, прискорене проходження через кишечник.
2. Гастрогенний (неперетравлені м'язові волокна, сполучна тканина).
Причини: секреторна недостатність шлунка і підшлункової залози.
3. Пілородуоденальний (незмінені м'язові волокна, сполучна тканина, рослинна клітковина).
Причини: виражена функціональна недостатність шлунка, підшлункової залози.
4. Секреторна недостатність підшлункової залози (випорожнення рідкі, об'ємні, жовто-сірого кольору, мазеподібні, є нейтральні жири, м'язові волокна).
5. Недостатність жовчовиділення (сірого кольору, багато жирних кислот, від'ємна реакція на стеркобілін).
Причини: холецистохолангіт, аномалії розвитку ШКТ.
6. Ентеральний (рідкий, гомогенний, жовтого кольору, лейкоцити, епітеліальні клітини, кристали жирних кислот, розчинні білки).
Причини: ентерит.
7. Ілеоцекальний (зі слизом, пінисті, кислий запах, неперетравлена целюлоза, крохмальні зерна, йодофільна флора).

Причини: ентероколіт.

8. Колітний (зі слизом, іноді щільної консистенції („овечий кал”), є лейкоцити, кров, епітеліальні клітини). Причини: коліт.

Аналіз калу на приховану кров позитивний при виразковій хворобі шлунка, дванадцятипалої кишки, при геморагічному діатезі, ентероколіті.

Бактеріологічне дослідження калу проводять з метою ідентифікації збудника та визначення чутливості його до антимікробних засобів.

Аналіз калу на дисбактеріоз дозволяє визначити глибину дисбактеріозу та переважання певних представників флори.

Аналіз калу на яйця глистів визначає вид гельмінтів.

рН-метрія шлункового вмісту дозволяє вивчити кислотоутворюючу функцію шлунка.

Визначення діастази сечі, амілази в крові проводять з метою встановлення секреторної активності підшлункової залози. Підвищення цих показників спостерігається при диспанкреатизмі, зниження – при хронічному панкреатиті, нефриті.

Визначення уробіліну в сечі має діагностичне значення при патології печінки: цироз, продромальний період гепатиту, з’являється при сепсисі, атрезії жовчних шляхів.

Ультразвукове дослідження органів черевної порожнини допомагає візуалізувати зміни їх структури при запальних процесах (ехогенність печінки, підшлункової залози) деформації жовчного міхура, розширення жовчних ходів при холециститі, холангіті.

За допомогою фіброезофагогастроуденоскопії (ФЕГДС) визначають глибину запального процесу слизових оболонок, наявність вроджених чи набутих вад, рефлексів, новоутворень, сторонніх тіл.

Колоноскопія допомагає виявити ступінь ураження слизових оболонок товстого кишківника, новоутвори.

Рентгенологічне дослідження ШКТ у дітей проводять рідко, однак за допомогою цього методу виявляють сторонні тіла, стеноз, стравоходу, виразки шлунка і дванадцятипалої кишки, кишкову непрохідність.

Практичне заняття 4. Клінічні методи дослідження дітей різного віку. Семіотика основних захворювань.

Основні питання / ключові слова: Клінічні методи дослідження (опитування, огляд, фізикальне обстеження) дітей різного віку. Семіотика основних захворювань.

Практичне заняття 5. Лабораторні та інструментальні методи дослідження дітей різного віку.

Основні питання / ключові слова: Аналіз калу на приховану кров. Бактеріологічне дослідження калу. Аналіз калу на дисбактеріоз. Аналіз калу на яйця глистів. рН-метрія шлункового вмісту. Визначення діастази сечі, амілази в крові.

Визначення уробіліну в сечі. Ультразвукове дослідження органів черевної порожнини. Фіброезофагогастродуоденоскопія (ФЕГДС). Колоноскопія. Рентгенологічне дослідження ШКТ.

Змістовий модуль 3. Основні захворювання дітей, що потребують застосування фізичної терапії.

Лекція 5. Хвороби новонароджених, немовлят та дітей раннього віку. Аномалії конституції дітей.

Основні питання / ключові слова: Вроджені вади розвитку (вивих стегна, клишоногість, кривошия тощо). Гаметопатії. Бластопатії. Ембріопатії. Фетопатії. Гіпоплазія і криптохізм. Основні захворювання дітей, що потребують застосування фізичної терапії. ДЦП. Синдром Аазе — Сміта. Синдром Аарскога. Синдром Абдалла — Девіса — Фарража. Синдром Адамса—Олівера. Синдром Акерманів. Синдром Аллана—Герндона—Дадлі. Синдром Ашара. Синдром Кавасакі.

Аутизм. Елективний мутизм (F94.0). Заїкання Олігофренія. Синдром Аспергера. Синдром порушення активності та уваги. Хвороба Вільяма Александера. Інфекційний мононуклеоз.

Внутрішньопологова травма. Омфаліт. Сепсис новонароджених.

Практичне заняття 6. Захворювання і травми нервової системи у дітей. Дитячий церебральний параліч. Родовий параліч Дюшена-Ерба. Поліомієліт. Дитячі міопатії.

Основні питання / ключові слова: Дитячий церебральний параліч. Родовий параліч Дюшена-Ерба. Поліомієліт. Дитячі міопатії. Основні захворювання та порушення нервової системи у дітей. Характеристика основних засобів фізичної реабілітації дітей різного віку при захворюваннях нервової системи. Загальна характеристика дітей з особливими потребами. Особливості фізичної реабілітації з дітьми з порушенням зору, слуху, інтелекту, емоційно-вольовими порушеннями. Особливості фізичної реабілітації ДЦП. Менінгіальний синдром. Енцефалітний синдром. Синдром рухових порушень. Синдром порушення свідомості включає сомнолентність, ступор, сопор та кому. Сомнолентність – постійна млявість, сонливість, замість плачу та крику – тихий стогін. Ступор – стан оціпеніння. Рефлекси знижені. Сопор – глибокий сон, приголомшеність. Кома. Судомний синдром. Судоми – це раптові напади мимовільних, короткочасних скорочень м'язів із знепритомленням чи збереженням свідомості. Судоми бувають: клонічні, тонічні, тоніко-клонічні.

Практичне заняття 7. Захворювання і травми опорно-рухового апарату у дітей.

Основні питання / ключові слова: Порушення постави. Сколіоз. Остеохондроз. Черепно-мозкова травма. Рахіт. Плоскостопість. Дисплазії сполучної тканини. Характеристика основних захворювань та порушень опорно-рухового апарату в дитячому віці. Основні засоби фізичної реабілітації при

захворюваннях та порушеннях опорно-рухового апарату дітей. Особливості фізичної реабілітації у дитячій хірургії.

Практичне заняття 8. Захворювання органів кровообігу у дітей.

Основні питання / ключові слова: Вроджені вади. Ревматизм. Міокардити.

Практичне заняття 9. Захворювання органів дихання у дітей. Пневмонія. Бронхіальна астма. Бронхіти.

Основні питання / ключові слова: Пневмонія. Бронхіальна астма. Бронхіти.

Практичне заняття 10. Захворювання органів травлення у дітей.

Основні питання / ключові слова: Гастрити. Виразкова хвороба. Коліти.

6. Контроль навчальних досягнень

6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна кількість балів	Модуль 1		Модуль 2		Модуль 3	
		Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	1	1	1	3	3	1	1
Відвідування семінарських							
Відвідування практичних занять	1	3	3	2	2	5	5
Робота на семінарському занятті							
Робота на практичному занятті	10	3	30	2	20	5	50
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)							
Виконання завдань для самостійної роботи	5	1	5	1	5	1	5
Виконання модульної роботи	25	1	25	1	25	1	25
Виконання ІНДЗ							
Разом			64		55		86
Максимальна кількість балів: 205							
Розрахунок коефіцієнта: $205 / 60 = 3,42$							

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії оцінювання

Змістовий модуль теми курсу	Академічний контроль	Бали
Змістовий модуль 1. Загальні питання педіатрії. Питання фізіології дітей раннього і дошкільного віку. (6год.)		
Внутрішньоутробний період розвитку та вплив шкідливих чинників на організм дитини. Спадковість і патологія. Характеристика доношеної новонародженої дитини. Фізичний та нервово-психічний розвиток дитини. Поняття про спадкові захворювання. Недоношені діти та діти після пологової травми. Причини. Ступені. Ознаки.	Поточний	5
Змістовий модуль 2. Методи дослідження у педіатрії. (8год.)		
Клінічні методи дослідження (опитування, огляд, фізикальне обстеження) дітей різного віку. Семіотика основних захворювань. Лабораторні та інструментальні методи дослідження дітей різного віку.	Поточний	5
Змістовий модуль 3. Основні захворювання дітей, що потребують застосування фізичної терапії. (10год.)		
Захворювання і травми нервової системи у дітей. Дитячий церебральний параліч. Родовий параліч Дюшена-Ерба. Поліомієліт. Дитячі міопатії. Захворювання і травми опорно-рухового апарату у дітей. Порушення постави. Сколіоз. Остеохондроз. Черепно-мозкова травма. Рахіт. Плоскостопість. Дисплазії сполучної тканини. Захворювання органів кровообігу у дітей. Вроджені вади. Ревматизм. Міокардити. Захворювання органів дихання у дітей. Пневмонія. Бронхіальна астма. Бронхіти. Захворювання органів травлення у дітей. Гастрити. Виразкова хвороба. Коліти.	Поточний	5
Всього: 24 години		15

Кількість балів за роботу з теоретичним матеріалом, на практичних заняттях, під час виконання самостійної роботи залежить від дотримання таких вимог:

- ✓ своєчасність виконання навчальних завдань;
- ✓ повний обсяг їх виконання;
- ✓ якість виконання навчальних завдань;
- ✓ самостійність виконання;
- ✓ творчий підхід у виконанні завдань;

✓ ініціативність у навчальній діяльності.

6.3. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання
Критерії оцінювання модульного письмове тестування:

Оцінка	Кількість балів
Відмінно <i>Знання, виконання в повному обсязі з незначною кількістю (1-2) несуттєвих помилок (вищий рівень)</i>	24 - 25
Дуже добре <i>Знання, виконання в повному обсязі зі значною кількістю (3-4) несуттєвих помилок (вище середнього рівень)</i>	21 - 23
Добре <i>Знання, виконання в неповному обсязі з незначною кількістю (1-2) суттєвих помилок (середній рівень)</i>	18 – 20
Задовільно <i>Знання, виконання в неповному обсязі зі значною кількістю (3-5) суттєвих помилок/недоліків (нижче середнього рівень)</i>	13 – 17
Достатньо <i>Знання, виконання в неповному обсязі, але є достатніми і задовольняють мінімальні вимоги результатів навчання (нижче середнього рівень)</i>	10 -13
Незадовільно <i>Знання, виконання недостатні і не задовольняють мінімальні вимоги результатів навчання з можливістю повторного складання модулю (низький рівень)</i>	6 – 9
Незадовільно <i>З обов'язковим повторним курсом модуля (знання, вміння відсутні)</i>	1-5

6.4. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання

Форма контролю — екзамен.

Умови допуску — 35 і більше балів.

Критерії оцінювання підсумкового письмового тестування:

Оцінка	Кількість балів
Відмінно <i>Знання, виконання в повному обсязі з незначною кількістю (1-2) несуттєвих помилок (вищий рівень)</i>	36 – 40
Дуже добре <i>Знання, виконання в повному обсязі зі значною кількістю (3-4) несуттєвих помилок (вище середнього рівень)</i>	31 – 35
Добре <i>Знання, виконання в неповному обсязі з незначною кількістю (1-2) суттєвих помилок (середній рівень)</i>	21 – 30

Оцінка	Кількість балів
Задовільно <i>Знання, виконання в неповному обсязі зі значною кількістю (3-5) суттєвих помилок/недоліків (нижче середнього рівень)</i>	16-20
Достатньо <i>Знання, виконання в неповному обсязі, але є достатніми і задовольняють мінімальні вимоги результатів навчання (нижче середнього рівень)</i>	11-15
Незадовільно <i>Знання, виконання недостатні і не задовольняють мінімальні вимоги результатів навчання з можливістю повторного складання модулю (низький рівень)</i>	6-10
Незадовільно <i>З обов'язковим повторним курсом модуля (знання, вміння відсутні)</i>	1-5

6.5. Орієнтовний перелік питань для семестрового контролю.

1. Гемолітична хвороба новонароджених: причини, форми, діагностика, принципи лікування та догляду, профілактика.
2. Стани та захворювання, що пов'язані з пологами.
3. Асфіксія, пологова травма.
4. Внутрішньоутробні інфекції: види, клініка, діагностика, принципи лікування та догляду, профілактика.
5. Гнійно-септичні захворювання новонароджених: види, клініка, діагностика, принципи лікування та догляду, профілактика.
6. Аномалії конституції, основні причини, прояви, догляд і лікування.
7. Гострі розлади травлення, їх причини, симптоми, діагностика.
8. Кишкові токсикози. Методи лікування, догляд
9. Хронічні порушення живлення: причини, ступені, клінічна симптоматика, діагностика, принципи лікування, профілактика.
10. Рахіт. Причини виникнення. Клінічні прояви. Лікування і профілактика.
11. Гіпокальціємічний синдром. Етіологія, форми. профілактика. невідкладна допомога при судомках.
12. Туберкульоз. Етіологія, епідеміологія, форми хвороби, діагностика, профілактика.
13. Скарлатина. Етіологія, епідеміологія, клініка, діагностика, профілактика.
14. Кір. Етіологія, епідеміологія, клініка, діагностика, профілактика.
15. Краснуха. Етіологія, епідеміологія, клініка, діагностика, профілактика.
16. Менінгококова інфекція. Етіологія, епідеміологія, клініка, діагностика, профілактика.
17. Кашлюк. Етіологія, епідеміологія, клініка, діагностика, профілактика.
18. Дифтерія. Етіологія, епідеміологія, клініка, діагностика, профілактика.
19. Вітряна віспа. Етіологія, епідеміологія, клініка, діагностика, профілактика.

20. Гострі респіраторні вірусні інфекції. Етіологія, епідеміологія, клініка, діагностика, профілактика.
21. Епідемічний паротит. Етіологія, епідеміологія, клініка, діагностика, профілактика.
22. Дизентерія. Етіологія, епідеміологія, клініка, діагностика, профілактика.
23. Вірусний гепатит у дітей.
24. Етіологія, епідеміологія, клініка, діагностика, профілактика.
25. Захворювання верхніх дихальних шляхів. Етіологія, епідеміологія, клініка, діагностика, профілактика.
26. Ангіни. Причини, клінічні прояви, діагностика, лікування.
27. Пневмонія у дітей. Етіологія, клініка, діагностика, лікування і профілактика.
28. Бронхіти у дітей. Причини, клінічні прояви, діагностика, лікування.
29. Хронічні неспецифічні захворювання легень. Причини, клінічні прояви, діагностика, лікування.
30. Бронхіальна астма. Причини, класифікація, клініка, принципи лікування, невідкладна допомога.
31. Ревматизм. Етіологія. Класифікація. Причини, клініка, діагностика, методи лікування, профілактика.
32. Вроджені пороки серця та крупних судин. Класифікація. Клініка, діагностика, методи лікування, профілактика.
33. Неревматичні кардити. Причини, клінічні прояви, діагностика, лікування.
34. Гостра та хронічна недостатність кровообігу. Причини, класифікація, клініка, діагностика, методи лікування, профілактика.
35. Захворювання шлунку та дванадцятипалої кишки. Причини, класифікація, клініка, діагностика, методи лікування, профілактика.
36. Гельмінтози у дітей.
37. Пієлонефрит у дитячому віці: причини, основні клінічні ознаки, діагностика, лікування, профілактика.
38. Гострий гломерулонефрит. Причини, клініка, діагностика, лікування, профілактика.
39. Анемії. Причини, клінічні прояви, діагностика, лікування. Особливості гемограми.
40. Лейкози і геморагічні діатези. Види, клініка, діагностика.
41. Цукровий діабет. Причини, клінічні прояви, діагностика, лікування. Ускладнення.
42. Хвороби щитовидної залози. Причини, клінічні прояви, діагностика, лікування.
43. ВІЛ/ СНІД. Етіологія, епідеміологія, клініка, діагностика, профілактика. Права ВІЛ інфікованих.
44. Роль і задачі поліклінічного закладу в системі охорони материнства і дитинства.
45. Організація диспансерного обслуговування дітей, що мають хронічні захворювання.

46. Організація диспансерного обслуговування здорових немовлят.
47. Організація роботи та документація дільничного лікаря-педіатра .
48. Організація роботи та документація кабінету вакцинопрофілактики.
49. Планова вакцинація і календар профілактичних щеплень.
50. Поствакцинальні реакції та ускладнення.
51. Передвакцинальна підготовка дітей із групи ризику.
52. Фенілкетонурія: клінічні прояви, скринінг-діагностика, лікування.
53. Поняття про глікогенози, їх типи, клінічні прояви.
54. Поняття про лізосомні захворювання. Найбільш характерні клінічні прояви при мукополісах ари дозах.
55. Клінічна картина при генетичних порушеннях метаболізму ліпопротеїнів у дітей.
56. Основні клінічні симптоми захворювань, пов'язаних зі змінами обміну ліпідів (захворювання Тея-Сакса, Гоше).
57. Муковісцидоз у дітей: успадкування, причини розвитку.
58. Муковісцидоз у дітей: клінічні прояви, ускладнення.
59. Діагностика муковісцидозу в дітей.
60. Лікування муковісцидозу.
61. Вузликочий періартеріт у дітей: етіологія і патогенез.
62. Вузликочий періартеріт у дітей: клінічна картина, найбільш поширені клінічні симптоми.
63. Вузликочий періартеріт у дітей: лікування, прогноз.
64. Методи діагностики спадкових захворювань. Показання до генетичного консультування.
65. Хвороба Дауна: етіологія, патогенез, клініка, прогноз.
66. Синдром Шерешевського-Тернера: діагностика, диференціальна діагностика, лікування.
67. Синдром Клайнфельтера: етіологія, патогенез, клініка, прогноз.
68. Класифікаційні форми респіраторних алергозів у дітей.
69. Провідні етіологічні фактори та патогенез респіраторних алергозів у дітей.
70. Клінічна картина алергічного риніту, диференціальна діагностика з ринітом вірусно-бактеріального генезу.
71. Клінічна картина алергічного ларингіту, диференціальна діагностика з ларингітом вірусно-бактеріального генезу.
72. Клінічна картина алергічного трахеїту, диференціальна діагностика з трахеїтом вірусно-бактеріального генезу.
73. Клінічна картина алергічного бронхіту, диференціальна діагностика з бронхітом вірусно-бактеріального генезу.
74. Принципи лікування респіраторних алергозів у дітей у фазі загострення, подальша тактика ведення.
75. Прогноз і профілактика респіраторних алергозів у дітей.
76. Найбільш поширені алергічні захворювання травного тракту.
77. Провідні етіологічні фактори та патогенез алергічних захворювань травного тракту в дітей.

78. Клінічна картина алергічних захворювань травного тракту в дітей, диференціальна діагностика із запальними захворюваннями цієї локалізації.
79. Невідкладна терапія алергічних захворювань травного тракту в дітей, подальша тактика ведення.
80. Прогноз і профілактика алергічних захворювань травного тракту в дітей.
81. Провідні етіологічні фактори та патогенез анафілактичного шоку в дітей.
82. Клінічна картина анафілактичного шоку в дітей.
83. Невідкладна терапія дітей з анафілактичним шоком, подальша тактика ведення.
84. Прогноз і профілактика анафілактичного шоку в дітей.
85. Провідні етіологічні фактори та патогенез кропивниці, ангіоневротичного набряку та atopічного дерматиту в дітей.
86. Клінічна картина кропивниці та ангіоневротичного набряку в дітей, варіанти перебігу.
87. Невідкладна терапія при кропивниці та ангіоневротичному набряку в дітей, подальша тактика ведення, протирецидивні заходи.
88. Особливості клінічної картини atopічного дерматиту в дітей раннього і старшого віку.
89. Принципи лікування дітей з atopічним дерматитом у фазі загострення, тактика подальшого ведення.
90. Прогноз і профілактика шкірних алергозів у дітей.

6.6. Шкала відповідності оцінок

Оцінка	Кількість балів
Відмінно <i>Знання, виконання в повному обсязі з незначною кількістю (1-2) несуттєвих помилок (вищий рівень)</i>	90-100
Дуже добре <i>Знання, виконання в повному обсязі зі значною кількістю (3-4) несуттєвих помилок (вище середнього рівень)</i>	82-89
Добре <i>Знання, виконання в неповному обсязі з незначною кількістю (1-2) суттєвих помилок (середній рівень)</i>	75-81
Задовільно <i>Знання, виконання в неповному обсязі зі значною кількістю (3-5) суттєвих помилок/недоліків (нижче середнього рівень)</i>	69-74
Достатньо <i>Знання, виконання в неповному обсязі, але є достатніми і задовольняють мінімальні вимоги результатів навчання (нижче середнього рівень)</i>	60-68
Незадовільно <i>Знання, виконання недостатні і не задовольняють мінімальні</i>	35-59

Оцінка	Кількість балів
<i>вимоги результатів навчання з можливістю повторного складання модулю (низький рівень)</i>	
Незадовільно <i>З обов'язковим повторним курсом модуля (знання, вміння відсутні)</i>	1-34

7. Навчально-методична картка дисципліни

Разом - 90 год.: лекції - 10 год., практ. заняття - 20 год., самостійна робота - 24 год., модульн. контроль –6 год., семестровий контроль – 30 год, екзамен – 2год.

Модулі	ЗМ 1. Загальні питання педіатрії. Питання фізіології дітей раннього і дошкільного віку (64бали)		
Лекції	1		
Теми лекцій	Розвиток педіатрії в Україні. Періоди дитячого віку. Характеристика періодів розвитку дитини		
Лекції, відвід. (бали)	1		
Практичні заняття	1	2	3
Теми практичних занять	Внутрішньоутробний період розвитку та вплив шкідливих чинників на організм дитини. Спадковість і патологія.	Характеристика доношеної новонародженої дитини. Фізичний та нервово-психічний розвиток дитини. Поняття про спадкові захворювання.	Недоношені діти та діти після пологової травми. Причини. Ступені Ознаки.
Робота на практ. зан.+відвід. (бали)	10+1	10+1	10+1
Самост. роб, (бали)	5		
Види пот. контр. (бали)	Мод. контр. робота №1 25		
Підсум. контроль			

Модулі	ЗМ 2. Методи дослідження у педіатрії (55балів)		
Лекції	2	3	4
Теми лекцій	Методи дослідження дітей різного віку. Загальна характеристика.	Клінічні методи дослідження (опитування, огляд, фізикальне обстеження) дітей різного віку. Семіотика основних захворювань.	Лабораторні та інструментальні методи дослідження дітей різного віку.
Лекції, відвід. (бали)	1	1	1
Практичні заняття	4		5
Теми практичних занять	Клінічні методи дослідження (опитування, огляд, фізикальне обстеження) дітей різного віку. Семіотика основних захворювань.		Лабораторні та інструментальні методи дослідження дітей різного віку.
Робота на практ. зан.+відвід. (бали)	10+1		10+1
Самост. роб, (бали)	5		
Види пот. контр. (бали)	Мод. контр. робота № 2 25		
Підсум. контроль			

Модулі	ЗМ 3.Основні захворювання дітей, що потребують застосування фізичної терапії. (86 балів)				
Лекції	5				
Теми лекцій	Хвороби новонароджених, немовлят та дітей раннього віку. Аномалії конституції дітей. Вроджені вади розвитку (вивих стегна, клишоногість, кривошия тощо).				
Лекції, відвід. (бали)	1				
Практичні заняття	6	7	8	9	10
Теми практичних занять	Захворювання і травми нервової системи у дітей. Дитячий церебральний параліч. Родовий параліч Дюшена-Ерба. Поліомієліт. Дитячі міопатії.	Захворювання і травми опорно-рухового апарату у дітей. Порушення постави. Сколіоз. Остеохондроз. Черепно-мозкова травма. Рахіт. Плоскостопість. Дисплазії сполучної тканини.	Захворювання органів кровообігу у дітей. Вроджені вади. Ревматизм. Міокардити.	Захворювання органів дихання у дітей. Пневмонія. Бронхіальна астма. Бронхіти.	Захворювання органів травлення у дітей. Гастрити. Виразкова хвороба. Коліти.
Робота на практ. зан.+відвід. (бали)	10+1	10+1	10+1	10+1	10+1
Самост. роб, (бали)	5				
Види пот. контр. (бали)	Мод. контр. робота № 3 25				
Підсум. контроль	Екзамен				

8. Рекомендовані джерела

Основна

1. Пропедевтика дитячих хвороб з доглядом за дітьми [Текст]: підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів / Т.В. Капітан. - Вид. 3-тє, доп. - Вінниця : ДП ДКФ, 2006. - 792 с.
2. Сміян І.С. Лекції з педіатрії. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 768 с.
3. Педіатрія / За ред. О.В.Тяжкої. – 3 вид. – Вінниця: «Нова Книга», 2009. – 1136 с.
4. Майданник В.Г. Педиатрия. Учебник (2-е издание, испр. и доп.). – Харьков: Фолио, 2002. – 1125 с.
5. Педіатрія: національний підручник: у 2-х т. /За ред. професора В.В. Бережного.-К., 2013. 1024с.
6. Основи соціальної педіатрії. За редакцією Мартинюка В. Ю. / ФОП Верес О. І.- 2016. У 2-х томах. 960 с.
7. Оптимізація системи надання медичної допомоги дітям і матерям в Україні: реалії і перспективи: / Р.О. Моїсеєнко. – К.: Логос, 2013.- 232с. (ISBN 978-966-171-798-4)

Додаткова

1. Дитячі хвороби : підручник для учнів медичних училищ / за ред. С.К. Ткаченко. – К. : Вища школа, 1991. – 442 с.
2. Медицина дитинства / За ред. Мошича П.С. - К.: Здоров'я, 1994.– Т.1-4. – 2350 с.
2. Чеботарьова В.Д., Майданник В.Г. Пропедевтична педіатрія. – К., 1999. – 578 с.
3. Моїсеєнко Р. О., Мартинюк В.Ю. Концепція соціальної педіатрії (комплексної медико-соціальної реабілітації дітей з обмеженнями життєдіяльності) // Ж.: Реабілітація та паліативна медицина, 2015, № 1 (1), с.118-129
4. В. Ю. Мартинюк, Ю. В. Вороненко, Р. О. Моїсеєнко, В. М. Князевич. Питання розвитку паліативної допомоги дітям в Україні // Ж.: Реабілітація та паліативна медицина, 2015, № 1 (1), с.27-33

Інтернет-ресурси по міжнародним протоколам:

www.nice.org.uk , www.medscape.com
www.bmj.com